

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на Николина Александрова Александрова

**КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНАТА ПРОПОВЕД: КРАСНОРЕЧИЕ В ДУМИ И ОБРАЗИ
(РИЛСКИЯТ ДАМАСКИН, РМ 4/10 ОТ БИБЛИОТЕКАТА НА РИЛСКИЯ МАНАСТИР,
ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVII ВЕК)**

от проф. д-р Мария Атанасова Йовчева
Богословски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

Като научен ръководител на докторантката съм избрана за член на Научното жури със Заповед № РД 0038-300 от 17.07.2020 г., издадена от Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“.

Трудът на Николина Александрова е изграден според научните изисквания, като отделните части са подчинени на общата тема. Включва увод, три глави и заключение, списък на съкращенията и на цитираните ръкописи с кратко представяне на важните за разработваната тема особености на всеки от привлечените паметници, и библиография. Темата на дисертацията бе избрана като подходяща за възможностите на Александрова с перспективата да бъдат използвани нейните познания в няколко научни полета, тъй като подобен замисъл изисква докторантът да притежава компетентност за работа с филологически и изкуствоведски материал, като обаче го пречупи през погледа на богослова.

В **увода** авторката прави коректен обзор на състоянието на изследванията, мотивира избора на темата, въвежда обекта, предмета, целите, задачите, източниците и понятийния апарат, свързан с разработваната проблематика. Сред предназначените за литургична употреба дамаскинарски сборници Рилският дамаскин е един от двата най-богато илюстрирани преписа от славянския превод на „Съкровище“. Поставянето му в центъра на изследването е оправдано не само от възможността за директен достъп до паметника, но и от факта, че неговото досегашно проучване е било предимно от езикова и в по-слаба степен – от изкуствоведска гледна точка, и е довело до противоречиви мнения за неговия произход. От такъв аспект трудът запълва бяло поле, тъй като досега като ръкописът не е бил обект на цялостна интерпретация.

Първа глава представя обобщено проблематиката на късносредновековното красноречие, като се обособяват три тематични дяла. Най-напред са изложени общите положения за християнската проповед изобщо, за да се очертае рамката, в която да се впише изследването на конкретния паметник. Александрова въвежда в неповторимата атмосфера на XVI и XVII столетие, когато в духа на Просвещението на Балканите се

заражда църковно движение за достъпна проповед, за „превод“ на високата византийска словесност на разбираем език в синхрон с новите потребности на християните. Представени са основните дейтели на този процес, като оправдано най-голямо внимание е отделено на Дамаскин Студит и неговото „Съкровище“.

Плодотворна е идеята на Александрова да очертае тенденциите на епохата през особеностите на конкретна творба. Изборът на *Словото за превеликите чиновначалници Михаил и Гавриил* като илюстрация на развитието на проповедта през разглежданата епоха е изцяло нейна идея, която отчита няколко фактора: непроучеността на този текст, принадлежността му към авторските произведения на Дамаскин Студит, а не към преработените версии на други слова, богатството и разнообразието от омилетични и наративни творби за светите архангели, и не на последно място, специалната изработка на миниатюрата към него. Направеният анализ позволява да се оцени стратегията на автора за изграждане на текста именно в светлината на късносредновековната проповед, но разкрива и приемствеността с авторитетни християнски съчинения за този празник. Проучването не е ограничено само до омилетичната традиция за почитане на светите архангели, а привлича и материал от агиографията и частично, от догматиката.

Вторият тематичен дял се фокусира върху сложната проблематика на дамаскините в българската книжнина. Изчерпателно и коректно са представени основните научни проблеми около преписите на съчинението на Дамаскин Студит: редакции, характер на езика, локализация и датиране, принципи на систематизиране.

Третият дял се съсредоточава върху фундаменталните въпроси за връзката на проповедта със свещения образ, концепцията за образа и подобие и нейното влияние върху украсата на ръкописната книга. Така е въведена теоретичната база, върху която стъпва изследването на зависимостта между образа и текста и на графичното и художественото оформяне на ръкописа. Като необходим контекст са представени и основните книжовни школи и художествени центрове в българските земи през XVI-XVII в. Акцентът пада върху някои от най-забележителните илюстрирани дамаскини, свидетелстващи за интересен процес на реструктуриране на макрожанровата йерархия на ръкописите, при който един проповеднически сборник за чисто енорийско богослужение добива висок статут и се нарежда до Евангелието и Псалтира.

Втора глава се занимава с палеографското и езиковото равнище от оформянето на Рилския дамаскин, за да го впише кодекса в книжнината на столетието. Започва с класическо изследване на кодикологическите и палеографските характеристики, които са релевантни за идентификация на преписвача и средището. Отделено е място на безспорно важна особеност: илюстрираните инициали към някои от словата, и на функциите, които те изпълняват спрямо текста. Авторката установява, че графичното

оформяне следва субординацията на текстовите единици. Безспорна иновация е доказаната близост между разглеждания дамаскин и Октоих 64 от Загребската градска библиотека не само спрямо почерка, но и по третиране на самия кодекс. Езиковият облик е очертан по отношение на правописа и текстологията. За основен извор на лингво-текстологически материал отново е използвано *Словото за превеликите чиновначалници Михаил и Гавриил*, което е разгледано в съпоставка с новобългарската версия на същия текст от Тихонравовия дамаскин. Така е изтъкната сравнителната точност на превода в Рилския дамаскин спрямо оригиналния гръцки текст както по отношение на състава на словото, така и на формалните и съдържателните белези, а също са посочени редица текстови особености на новобългарските дамаскини.

Научна стойност в тази глава носят описанието на съдържанието на Рилския дамаскин и издадените старобългарски и гръцки текстове, доколкото включват разчитане на текста, идентификация на проповедите и кратки бележки за някои от тях. Подобни описания на календарни сборници с неизцяло устойчив състав са неотменна част от научните изследвания върху средновековните ръкописи, защото от своя страна въвеждат материал, който служи като основа и за бъдещи проучвания. В крайна сметка, интерпретациите са интерпретации, но издаденият първичен текст остава.

Трета глава разглежда Рилския дамаскин като забележителен образец на късносредновековната илюстрирана книга. Разработката на материала решава три основни задачи: 1) да се изяснят ролята на миниатюрите и богословският им смисъл, 2) да се ситуира разглежданият паметник сред илюстрираните архаични дамаскини според типологичните особености на украсата; 3) да се осмислят данните с оглед на локализацията на ръкописа. Анализирани са всички важни миниатюри, като е представена библейската им основа и са идентифицирани и другите писмени извори (основно текстове от Свещеното Предание), залегнали в основата на дадената композиция. Привлечени са паралели от химнографията, доколкото именно с нея кореспондира иконографията в символния, „иконичен” и типизиращ начин на представяне на темите и сюжетите. Александрова отчита две насоки в своето проучване – да съотнесе съответното изображение спрямо останалите дамаскини и да покаже дали изборът на художника следва установените и най-често използвани иконографски решения, които предлага наследената норма на визуализация на съответната сцена (събитие), или предпочита по-редки модели. В направения богословски анализ на връзката между текста, образа и проповедта се отделя внимание на онези черти в изпълнението на миниатюрата, които допринасят да се изведат на преден план богословските акценти и текстът да бъде обогатен с вторично равнище на четене.

Безспорно достойнство на тази глава е отличният анализ на миниатюрата към *Словото за превеликите чиновначалници Михаил и Гавриил*, който откроява някои характеристики в избрания модел и говори за полагането на визуализацията в литургиен план. Според Александрова функцията на миниатюрата е да насочи читателя (зрителя) към свързаността между Св. Литургия, поучителното четиво (словото от дамаскина) и образите.

В заключение Александрова систематизира изводите от отделните глави в няколко тематично-проблематични кръга. 1) Изведени са особеностите на механизма на пораждање на текста и на адаптиране на късносредновековната проповед. 2) Обобщени са данните, чрез които кодексът е ситуиран в богатата балканска книжовна продукция от XVI–XVII в. въз основа на комплексен художествен, текстуален и функционален анализ. Едновременно с това е очертан общият механизъм на композиране на различни по състав и класификация дамаскини. 3) Прецизиран е произходът на ръкописа (копист, хронология, локализация) и е обогатена представата за контактите между балканските книжовни средища през Късното средновековие. 4) Едно от важните постижения е аргументираното палеографско и изкуствоведско родство между Рилския дамаскин и Загребския октоих, което мотивира и по-надеждната локализация на двата паметника. По мое мнение, тук Александрова обаче е трябвало да разшири своето проучване и да разгледа по-задълбочено приликите между двата ръкописа.

От моя гледна точка бих открила два основни приносни момента на труда на Николина Александрова.

1. *Изследване на първични извори*, които са база за интерпретации от различни гледни точки. От една страна, се въвежда в науката обемен ръкопис, който е забележителен представител на проповедническите сборници от Късното средновековие и предвъзрожденския период и затова неговото сравнително пълноценно разглеждане носи значителна стойност. От друга страна, трудът не се ограничава само до един кодекс, а се базира и на широк кръг дамаскини и ръкописи от различен тип, привлечени за сравнение при изследване на състава, езика, палеографията и украсата на Рилския дамаскин. Александрова успява да подреди и осмисли немалък по обем първичен материал, който става основа за аргументирани изводи в различни проблематични полета. Така в труда проличават изградени умения за работа със средновековни български първични източници, към което трябва да се добави и използването на гръцки оригинали.

2. *Интердисциплинарният характер* на изследването, който е методологически най-правилен и ползотворен за средновековни кодекси, особено за илюстрираните

ръкописи. Стремешът на докторанката да изясни съвкупност от проблеми налага използването на комплексна методология и допълване на богословския подход с филологически и изкуствоведски анализ. Така че, трудът илюстрира продуктивността на такъв модел комплексни разработки за средновековните писмени паметници.

Бих искала да подчертая специално, че в процеса на написване на дисертационния труд Александрова показва умение да работи самостоятелно, а също и да открива и формулира съществени научни проблеми на базата на първичните източници.

В своя труд Александрова е отразила всички съществени бележки и корекции, които бяха предложени по време на обсъждането му в катедра Библистика. Авторефератът е структуриран според съдържанието на дисертацията и отразява всички нейни съществени аспекти.

Въз основа на всичко изложено в становището си смятам, че представеният труд напълно покрива критериите за *формата* и *съдържанието* на дисертация за придобиване на образователната и научна степен степен „доктор“. Затова убедено препоръчвам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Николина Александрова Александрова.

Проф. д-р Мария Йовчева

30.09.2020

София